

TÌM TIN TRONG CÁC MỤC LỤC TRỰC TUYẾN: TỪ GÓC ĐỘ CÁC ĐẶC ĐIỂM TÌM TIN

ThS. Nguyễn Thị Hạnh

Trung tâm Thông tin KH&CN Quốc gia

Khái quát một số đặc điểm của các mục lục công cộng trực tuyến (OPAC). Phân tích điểm mạnh và hạn chế của OPAC dưới góc độ tìm tin. Kiến nghị một số biện pháp nhằm nâng cao hiệu quả sử dụng OPAC.

Mục lục trực tuyến (tiếng Anh là Online Public Access Catalo, viết tắt là OPAC), ra đời từ kết quả của sự phát triển của các tiêu chuẩn biên mục và sự phát triển mạnh mẽ của các công nghệ máy tính và truyền thông.

Theo Từ điển Thông tin Thư viện học trực tuyến-ODILIS: “OPAC là một CSDL gồm các biểu ghi thư mục mô tả sách hoặc các tài liệu khác được sở hữu bởi một thư viện hoặc hệ thống thư viện mà người dùng có thể truy cập qua các trạm làm việc hoặc thiết bị đầu cuối thường tập trung ở gần bàn tra cứu hoặc dịch vụ tra cứu để giúp họ yêu cầu trợ giúp từ cán bộ tra cứu dễ dàng”.

OPAC đã xuất hiện trong các thư viện trên thế giới từ những năm 80, song OPAC trên Web mới bắt đầu ra đời từ cuối những năm 90. Đó là một tiến bộ dựa trên các OPAC truyền thống, nó phục vụ như một cổng vào để tiếp cận đến các nguồn tin không chỉ của một thư viện riêng lẻ mà tới các kho của các thư viện được liên kết khác và hơn nữa, tới các nguồn tin khu vực, quốc gia cũng như quốc tế.

Ở Việt Nam, đặc biệt từ những năm 2000, ngày càng nhiều thư viện kết nối Internet và đã tạo lập, phục vụ tra cứu bằng các OPAC. Nhằm giúp người dùng thư viện

có thể khai thác OPAC có hiệu quả, bài báo này nêu một số đặc điểm của các OPAC, liên hệ với một số OPAC của các thư viện lớn, từ đó đưa ra các kiến nghị nhằm nâng cao hiệu quả sử dụng OPAC.

1. Đặc điểm của các OPAC trên Web

Các OPAC trên web thường có những đặc điểm chung sau đây [1]:

- Là một giao diện người dùng đồ hoạ (GUI- Graphical Use Interface) mà điển hình là tập hợp của các cửa sổ với các menu kéo-thả (pull-drop menu), biểu tượng và một chỗ chuột (pointingdevice) để thao tác thông tin.

- Có các đặc trưng điển hình của OPAC truyền thống, như lưu trữ các CSDL thư mục, đôi khi là CSDL toàn văn; cho phép truy cập trực tiếp đến các CSDL này qua một thiết bị đầu cuối hoặc máy tính cá nhân; cung cấp các trợ giúp tra cứu; hiển thị kết quả tìm dưới dạng dễ hiểu; thông tin về cộng đồng; cho phép truy cập bằng các điểm truy cập khác nhau như: tác giả, từ khoá, nhan đề, ký hiệu phân loại, chỉ số ISSN hay ISBN,...

- Có khả năng dịch chuyển trong các biểu ghi nhờ liên kết siêu văn bản.

- Dịch chuyển theo trạng thái xuất hiện và các đặc điểm tìm giống như tìm tin trong

các máy tìm tin.

- Liên kết tới thông tin toàn văn trong một số trường hợp.

- Cho một sự tương đồng trong việc tìm các loại thông tin sẵn có thông qua một giao diện.

2. Khảo sát một số OPAC trên Web

Nghiên cứu được tiến hành trên OPAC của các cơ quan sau đây:

- Trung tâm Thông tin KHCN Quốc gia (<http://www.clst.ac.vn/tracuu.htm>)
- Thư viện Quốc gia Việt Nam (<http://www.nl.v.gov.vn/opac/>)
- Thư viện Đại học Bách Khoa Hà Nội (http://opac.hut.edu.vn/cgi-bin/gw_43_3/chameleon/)
- Thư viện Khoa học Tổng hợp TP. Hồ Chí Minh (<http://gslhcm.org.vn/libol/search/index.as>)
- Thư viện Đại học Quốc gia Hà Nội (<http://www.lic.vnu.edu.vn/libol55/>)
- Thư viện Trung tâm, Đại học Quốc gia TP. Hồ Chí Minh (http://opac.vnulib.edu.vn/cgi-bin/gw_43_3/chameleon/)
- Trung tâm Thông tin Thư viện, Đại học Nông nghiệp I (<http://www.hau1.edu.vn/trungtam/thuvien/libol>)

Dưới góc độ tìm tin, chúng tôi khảo sát phần mềm sử dụng, hướng dẫn, đặc điểm tìm tin, đặc điểm xem và khai thác kết quả, đặc điểm phục vụ và một số đặc điểm khác ở tất cả các OPAC nói trên. Kết quả khảo sát được trình bày dưới đây.

- Phần mềm sử dụng

Qua khảo sát ở 7 thư viện cho thấy, Libol được sử dụng ở 4 đơn vị (Trung tâm Thông tin KH&CN Quốc gia, Trung tâm Thông tin- Thư viện Đại học Quốc gia Hà Nội,

Trung tâm Thông tin - Thư viện Đại học Nông nghiệp I, Thư viện KHTH TP. Hồ Chí Minh). VTSL được sử dụng ở 2 đơn vị (Thư viện Trung tâm - Đại học Quốc gia TP. Hồ Chí Minh, Thư viện và Mạng Thông tin- Đại học Bách Khoa Hà Nội), và ILIB được dùng ở Thư viện Quốc gia Việt Nam.

Trong số các phần mềm được khảo sát, có phần mềm được viết bởi công ty trong nước, có phần mềm được viết bởi công ty nước ngoài. Điều này dẫn đến cách thức thể hiện giao diện, số lượng giao diện, thông tin hướng dẫn, và cả số lượng các điểm truy cập cũng không giống nhau. Phần mềm do công ty nước ngoài cung cấp thì chưa “việt hoá” được hết mọi tình huống thường gặp khi làm việc với OPAC, như: thí dụ minh hoạ, hướng dẫn bằng tiếng Việt.

- Vấn đề giới thiệu chung

Về diện bao quát của OPAC: Các thông số này thường bao gồm: số lượng biểu ghi trong CSDL, chủ đề/lĩnh vực khoa học, thời gian bao quát tài liệu. Trong khi có một số OPAC giới thiệu tường minh nội dung bao quát của OPAC (như: Trung tâm Thông tin- Thư viện, Đại học Quốc gia Hà Nội: Sách: 127.400 biểu ghi, Tạp chí: 2.145 biểu ghi, Công trình nghiên cứu: 16.000 biểu ghi), một số khác giới thiệu không tường minh thông tin này, thì một số lại không hề có một chút thông tin nào về nội dung và diện bao quát của OPAC gây khó khăn cho người dùng, vì diện bao quát là tiêu chí cần nhắc đến đầu tiên khi lựa chọn OPAC.

- Đặc điểm tìm tin

+ Hầu hết các OPAC đều cung cấp từ hai giao diện tìm tin trở lên (tìm đơn giản, tìm chi tiết, tìm nâng cao).

Thí dụ: Trung tâm Thông tin KH&CN Quốc gia cung cấp 3 giao diện: Tìm đơn

giản, Tìm chi tiết, Tìm nâng cao trong khi Đại học Quốc gia TP. Hồ Chí Minh cho 4 cách tìm: Tìm lướt, Tìm theo từ khoá, Tìm mở rộng, Tìm theo cú pháp.

+ Cho phép truy cập theo nhiều điểm truy cập khác nhau, đặc biệt là các điểm truy cập quy ước (như từ khoá, đề mục chủ đề, ký hiệu phân loại, chỉ số chuẩn- ISSN, ISBN,...).

Thí dụ: Thư viện và Mạng thông tin- Đại học Bách khoa Hà Nội, ngoài các điểm truy cập quy ước thường gặp nêu trên, còn cho phép truy cập theo các điểm truy cập quy ước khác như mã vạch, mã thư mục, mã khoá học...

+ Cho phép tìm tin theo một vài ngôn ngữ khác nhau. Riêng Tiếng Việt cho phép sử dụng sử dụng các bộ chữ khác nhau (Unicode, VNI, TCVN) và kiểu gõ khác nhau (Telex. VNI).

+ Cho phép tìm tin theo các toán tử Bool (AND, OR, NOT), các toán tử lân cận (cách nhau đúng hoặc không quá số ký tự hay từ nào đó).

Thí dụ: Đại học Quốc gia TP. Hồ Chí Minh, cho phép dùng các ký hiệu thay thế ký tự: Wa*n => walton, warden, Washington, Ho? => hop, hog, hot, ...

+ Hiển thị/ minh hoạ chiến lược tìm. Hiển thị lịch sử quá trình tìm (History search).

Thí dụ: Đại học Bách Khoa: Mục “Lược sử tìm kiếm” Hiển thị thông tin về các cuộc tìm đã thực hiện, mỗi cuộc bao gồm: biểu thức tìm, CSDL sử dụng.

+ Cho phép hạn chế cuộc tìm (lọc thông tin) theo một số tiêu chí khác nhau: thời gian, loại hình tài liệu, ngôn ngữ tài liệu, kho tài liệu,...

Thí dụ: Đại học Bách Khoa: Lọc kết quả

theo nội dung, biểu mẫu, ngôn ngữ, địa chỉ nhà xuất bản, ngày xuất bản, vị trí kho tài liệu,...

+ Có khả năng truy cập theo tiêu chuẩn Z39.50.

- Đặc điểm xem và khai thác kết quả

+ Hiển thị kết quả đầu ra theo một số phương án khác nhau (ngắn gọn, đầy đủ, MARC,...).

+ Hạn chế số lượng biểu ghi trên một trang màn hình (10, 50, 100, 200, 300 biểu ghi).

+ Có thể lưu và hoặc in biểu ghi tìm được.

+ Có thể sắp xếp các biểu ghi kết quả theo một tiêu chí nào đó (nhân đề, tác giả, năm XB).

- Đặc điểm phục vụ

+ Cho biết tình trạng hiện tại của tài liệu (số bản, hiện có trong thư viện hay đã cho mượn).

+ Có thể đặt mượn tài liệu.

+ Có thể gia hạn mượn.

- Trợ giúp người dùng

+ Có thông tin trợ giúp, hướng dẫn.

Thí dụ: Thư viện Quốc gia Việt Nam: “Lỗi hệ thống. Vui lòng xin báo cho người quản trị hệ thống”.

+ Có khả năng tự học các thủ tục tìm kiếm: chiến lược tìm, biểu thức tìm,...

+ Có hòm thư cho người dùng gửi ý kiến, đề xuất.

Mặc dù hầu hết các OPAC đã ít nhiều có hướng dẫn người dùng bằng các chức năng “Trợ giúp”, song không phải mọi thông tin hướng dẫn đều “thân thiện” (nghĩa là dễ đọc, dễ hiểu và dễ làm theo). Điều này được thể hiện ở chỗ:

* Với một số trợ giúp, có khi người đọc phải mất khá nhiều thời gian mới có thể theo dõi được những điều thư viện muốn giới thiệu.

* Từ điển là một công cụ trợ giúp rất quan trọng và cần thiết để tìm tin trên OPAC, tuy nhiên hầu hết các OPAC mà chúng tôi nghiên cứu dường như chỉ có mục này để minh họa, chứ chưa sử dụng được để tìm tin. Điều này được thể hiện cụ thể như: có từ điển không có nội dung gì, có "từ điển từ khoá" thì đáng lẽ phải là danh mục từ khoá cho người dùng dựa vào đó để chọn thuật ngữ tìm, thì lại chỉ có vền vẹn vài từ. Đôi khi, nếu lấy một cụm từ nào đó ở từ điển để tìm, thì kết quả tìm lại bằng 0.

3. Vài suy nghĩ về nguyên nhân và giải pháp

Với tất cả những đặc điểm được kể trên, những người có kiến thức cơ bản về OPAC có thể khai thác chúng một cách dễ dàng. Tuy vậy, một thực tế là không phải đại đa số người dùng của chúng ta hiện nay khi vào mạng là tìm tòi, đánh giá và lựa chọn OPAC để tiến hành cuộc tìm; mà thường họ chỉ vào OPAC nào mà quen thuộc nhất, thường là của thư viện nơi họ là đối tượng phục vụ chính- nơi có kho tài liệu vật lý bên cạnh họ. Do đó một số nhận xét sau đây, có thể là hữu ích cho cán bộ thông tin - thư viện và người dùng tin trực tiếp tiến hành tìm và định vị thông tin trên OPAC có hiệu quả hơn.

- Về phía cơ quan thông tin thư viện

Nghiên cứu các OPAC trong bối cảnh phải thừa nhận một thực tế là chúng vừa mới xuất hiện ở Việt Nam trong thời gian gần đây; mặt khác phần mềm thư viện lại chiếm một thị phần khiêm tốn trong số các phần mềm ứng dụng- điều không mấy hấp dẫn

với các công ty tin học (khác với những ngành như ngân hàng, tài chính) chúng tôi cũng nhận thức được rằng sự xuất hiện các OPAC của các thư viện Việt Nam khẳng định sự cố gắng rất lớn của các công ty tin học cũng như các thư viện. Tuy vậy, để ngày càng hoàn thiện, đưa thư viện đến từng người, từng nhà đòi hỏi các cơ quan hữu quan cần không ngừng quan tâm phát triển các OPAC từ góc độ kỹ thuật đến nội dung. Một số việc sau đây là hoàn toàn có thể khả thi:

+ *Giới thiệu diện bao quát của OPAC:* Các thư viện nên giới thiệu ngắn gọn, đầy đủ và rõ ràng diện bao quát của OPAC để thu hút sự chú ý của người dùng ngay từ ban đầu cho dù họ chỉ duyệt/lướt qua OPAC. Hãy tạo một "tấm biển quảng cáo" lớn trong đó nêu rõ: số lượng biểu ghi; các chủ đề/lĩnh vực, loại hình tài liệu, thời gian bao quát của OPAC (nếu có thể).

+ *Xây dựng và cập nhật các từ điển:* có thể vì những lý do khác nhau, các thư viện chưa cập nhật hoặc không cập nhật tệp đảo thường xuyên; cũng có thể do tính phức tạp trong việc chuyển đổi phần mềm khi cung cấp thông tin trực tuyến. Song hãy lưu ý đến công việc này, xây dựng và cập nhật từ điển thường xuyên để không làm người dùng thất vọng vì OPAC của bạn.

+ *Quan tâm đến các công cụ trợ giúp khác:* Các hướng dẫn tìm tin (sử dụng thuật ngữ tìm, toán tử tìm, ...) cần được trình bày ngắn gọn, dễ hiểu. Các minh họa cho những tình huống tìm tin cần đa dạng. Nếu có thể nên tạo lập nhiều thông báo những tình huống khác nhau cho người dùng, đặc biệt với những chức năng tạm thời không sử dụng được, như: "Đang chuyển đổi phần mềm", "Liên hệ với cán bộ thư viện để có trợ giúp", "Hãy kiểm tra lỗi chính tả"....

+ *Chỉ để lại trên OPAC những chức năng thực hiện được:* Để người dùng không mất thời gian hay thất vọng, thư viện chỉ nên trình bày trên OPAC những chức năng có thể thực hiện được. Thí dụ: Hiện nay, hầu hết các OPAC đều có Chức năng “Mượn liên thư viện” (ILL). Song dịch vụ này hiện còn chưa thực hiện. Tốt hơn là ẩn chức năng này đi.

- Về phía người dùng tin trực tiếp

+ Xem xét, đánh giá, lựa chọn OPAC trước khi tiến hành cuộc tìm.

+ Nắm vững các đặc điểm tìm tin của OPAC nói chung, OPAC lựa chọn nói riêng để có thể phát huy tối đa những điểm mạnh và khắc phục các hạn chế của OPAC sử dụng để tiến hành các cuộc tìm có kết quả

nhất (sử dụng các giao diện tìm, điểm truy cập, toán tử tìm, chiến lược tìm khác nhau; thực hiện lọc, chọn format hiển thị phù hợp với từng cuộc tìm cụ thể; tận dụng trợ giúp có thể,...).

+ Thử tiến hành cuộc tìm với một vài OPAC có diện bao quát liên quan và cùng trong một phạm vi địa lý để so sánh.

Tài liệu tham khảo

1. Các giao diện OPAC trên web/Ngd.: Nguyễn Hạnh, //TC Thông tin & Tư liệu, 1/2003, tr. 33-36
2. <http://gslhcm.org.vn/libol/search/index.asp>
3. http://opac.hut.edu.vn/cgi-bin/gw_43_3/chameleon/
4. http://opac.vnulib.edu.vn/cgi-bin/gw_43_3/chameleon/
5. <http://www.clst.ac.vn/tracuu.htm>
6. <http://www.hau1.edu.vn/trungtam/thuvien/libol>
7. <http://www.lic.vnu.edu.vn/libol55/>
8. <http://www.nlv.gov.vn/opac/>

DIỆN VỤ MẠNG THÔNG TIN VISTA

VISTA là mạng thông tin khoa học và công nghệ Việt Nam (Vietnam Information for Science and Technology Advance) do Trung tâm Thông tin KHCN Quốc gia tổ chức và quản lý.

VISTA cũng là ngân hàng dữ liệu KHCN lớn nhất Việt Nam, tập hợp nhiều CSDL trong nước và nước ngoài.

Tham gia VISTA, người dùng tin có quyền:

- ◆ Truy nhập và tìm tin theo chế độ trực tuyến (on-line) trong ngân hàng dữ liệu VISTA
- ◆ Nhận các bản tin điện tử về các lĩnh vực khác nhau
- ◆ Truy nhập 12 ấn phẩm thông tin do Trung tâm phát hành
- ◆ Khai thác miễn phí dịch vụ INTERNET như WWW, FTP, Email,...